

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

5 · 2019

Historisk Samfund
for Sønderjylland

I dette nummer

“Alle kunne jo bunde!” 163
Nicolai Durafour

Bageren og købmanden fra
Bevtoft 172
Mogens Ladegaard

Kaptajn Gustav Schröders
heltedåd 178
Siegfried Matlok

Friedrich Büchert 1. del 186
Hans Wolf

Bognyt 195

Det sker i Museum
Sønderjylland 198
Mariann Kristensen

Bagsiden om forsiden 200
Lennart S. Madsen

Forsidebilledet
Luftfoto over Haderslev Dam.
Foto: Anders Sanderboe, Haderslev Kommune.

Næste nummer udkommer
omkring d. 8. september 2019.

Kolofon

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland i samarbejde med Museum Sønderjylland og Sønderjysk Kulturfællesskab.

Pris for medlemskab af Historisk Samfund for Sønderjylland inkl. Sønderjysk Månedsskrift: 325 kr. årligt inkl. moms og forsendelse.

Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland. Tlf. 7462 4683. Mail: hssdj@hssdj.dk. www.hssdj.dk.

Layout: Tekst & Design, Haderslev.

Tryk: Mohrdieck Tryk A/S, Aabenraa.

Redaktion

Lisette Juhl Hansen (ansv.)
Museum Sønderjylland - ISL-Lokalhistorie www.msj.dk
Tlf. 2422 4360. Mail: ljh@msj.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland - Arkæologi
Haderslev.

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland - Kulturhistorie Tønder.

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne.

“Alle kunne jo bunde!” - Katastrofen på Haderslev Dam

Af cand.mag. Nicolai Durafour

ONSDAG DEN 8. JULI 1959 vil for altid være husket i Haderslev som en tragisk dag. Dette var dagen, hvor turbåden *Turisten* brød i brand på lavt vand i Haderslev Dam. Hvad der skulle have været en hyggelig sommerdag for mange familier, blev på kort tid forvandlet til en frygtelig aften med forbrændte og druknede i vandet. De forfærdelige scener foregik nær land lige ud for landsbyen Erlev tæt på Haderslev, hvilket betød, at mange kunne se de forfærdelige scener.

Tage Henning Sørensen så ikke katastrofen. Han stod, som soldat fra Haderslev Kaserne, og dannede kæde ved en af de tilstødende veje. Officer Helge Moosmann var nær katastrofestedet og kunne se de mange, der druknede, selvom de burde kunne bunde i det lave vand.¹

I år er det 60 år siden, at 57 døde ved katastrofen på Haderslev Dam. Denne artikel vil fortælle om den skæbnesvangre dag, set fra de pludseligt udkommanderede officerer og menige fra Haderslev Kasernes synspunkt.

Soldat på kasernen

Rekrut Tage Sørensen fra egnen omkring Bredsten kom til Haderslev Kaserne godt to måneder, før *Turisten* brød i brand. Han skulle egentlig have mødt ind den 3. maj, men da han skulle afslutte sin handelseksa-

men på Andelsskolen i Middelfart, fik han lov til at møde op fire dage senere. Dette betød, at han og en anden senere ankommen fik et rum for sig selv. En luksus, der ikke var andre forundt, da rekrutterne ellers var otte-ti per rum. Med sin værelseskammerat og de andre rekrutter begyndte Tage Sørensen fire måneders værnepligt. Hverken han eller de andre rekrutter drog ud i Haderslev by, når de ikke havde vagt. Derfor var deres umiddelbare hverdag på kaserne og mere specifikt området for rekrutter kaldet *lavetten*, som bestod af en række barakbygninger. På katastrofedagen den 8. juli havde Tage Sørensen beredskabsvagt, hvilket betød, at han skulle være på kaserne, men kun skulle i tjeneste, hvis det blev påkrævet. Normalt skete der intet under en beredskabsvagt, og derfor slappede Tage Sørensen også af.

Helge Moosmann var blevet officer på Haderslev Kaserne 1. maj. Endnu var hans familie ikke stødt til ham, og derfor gjorde han som andre nye officerer; gik på café og restauration i sine frie timer. Et af stamstederne var *Skøtts Café*, da der her var fjernsyn. Samtidig med at Tage Sørensen havde beredskabsvagt, sad Helge Moosmann og en medofficer og så fjernsyn på *Skøtts Café*. Pludselig stoppede udsendelsen, og fra fjernsynet lød det: “*Alt personel fra Haderslev Kaserne skal omgående melde sig*

Haderslev Kaserne fotograferet imellem 1950-55. Kaserne ligger imellem Louisevej og Christiansfeldvej og ses her fra Gammelting.

til kaserne, da der er sket en stor katastrofe på Haderslev Dam.”

Udover Haderslev Kaserne, der lå ved Christiansfeldvej og Louisevej, var der på Vilstrupvej en kaserne for civilforsvaret, den nuværende kaserne for Beredskabsstyrelsen. Civilforsvaret havde hovedansvaret, hvis der skete katastrofer eller lignende i Danmark. Imellem de to kaserner var der et modsætningsforhold, et modsætningsforhold, der skulle vise sig at besværliggøre redningsarbejdet.

Sommerdag i helvede

Torsdagen startede ellers idyllisk. Fra flyvestationen i Skrydstrup meldte vejrtjenesten, at dagen ville være skyfri, med en jævn vind og 26 grader. Alt i alt en rigtig god sommerdag.² *Turisten* sejlede, som den pleje-

de, mellem Hotel Damende ved Haderslev Dam og Bispebroen inde ved Haderslev by. På den sene tur om eftermiddagen tilbage mod Haderslev var *Turisten* fyldt til bristepunktet og endda noget over. Mange bedste-forældre og børnebørn var i løbet af dagen sejlet ud til Damende for enten at spise i restaurationen eller få frokost i naturen. Mange af disse udnyttede dagen fuldt ud og tog derfor den sidste afgang tilbage mod Haderslev. *Turisten* var godkendt til at medbringe 35 passagerer, men den medbragte 93. Ifølge vidner og adskillige af de reporterende aviser gik *Turistens* motor i stå undervejs på turen. En passager hjalp bådens ejer, Hans Riistofte, med at få gang i motoren igen. Det hjalp ikke, og pludselig brød *Turisten* ud i flammer. Da

dette skete, gik passagererne i panik, blandt andet fordi ikke alle kunne svømme. Den nationale avis, Dagens Nyheder, interviewede et af øjenviterne til katastrofen. Han udtalte, at *"Det tragiske er (...) at hvis baaden havde været blot 10-15 meter nærmere nordsiden (Red: Af bredden), ville vandet ikke have været dybere, end at de ombordværende kunne have vadet ind. Paa ulykkesstedet var der højst to meter"*.³ Tragedien stod også klar for DR, der ændrede i sit program: *"I lydradioens udsendelser foretoges kun en enkelt ændring: I stedet for operet-toner kl. 19,30 spilledes mere seriøs musik"*.⁴

Ved katastrofestedet

Da Helge Moosmann ankom til kaserne, blev han udkommanderet til ulykkesstedet, der var nær Sankt Severins Kirke, også kaldet Gl. Hader-

slev Kirke. Her oplevede han en mærkværdig struktureret katastrofe. Selvom der var et kaos af uniformerede soldater, frivillige civile borgere og lægevæsen, havde det blåuniformerede civilforsvar og de lægelige myndigheder igangsat arbejdet. Måden, de arbejdede på, var det som står klarest for Helge Moosmann. De sorterede de tilskadede i tre rækker. Øverste række var forbrændt på over 50 % af kroppen, midterste række havde forbrændinger på under 50 %, og den sidste række havde mindre forbrændinger. Den øverste række var ikke til at redde, den midterste skulle hurtigt sendes til de lokale sygehuse, mens den sidste række var mindre alvorlig og derfor kunne vente. Helge Moosmann blev beordret til at hjælpe med til at udføre sorteringsarbejdet. Mens han sorterede, kørte ambulancerne i pen-

Dambåden *Turisten* var godkendt til 35 passagerer, men havde på katastrofedagen 93 passagerer med. Her ses *Turisten* med et passende antal passagerer.

Foto: Historisk Arkiv for Haderslev Kommune.

"Alle kunne jo bunde!" - Katastrofen på Haderslev Dam

dulfart, så hurtigt som de kunne, og de lokale sygehuse og hospitaler blev hurtigt fyldt op.⁵ Der var også kaotiske tilstande her, hvor redningsarbejdet blev besværliggjort af manglende blod til blodtransfusioner, samt insisterende journalister, der ønskede informationer. Især var BT's journalister ivrige efter en god historie. Det første problem blev klaret ved indkaldelse af donorer fra Vejen, det sidste var nærmest umuligt.⁶

Man kunne derfor tro, at myndighederne ville tage kasernens infirmeri i brug. Dermed ville man have større kapacitet, og det militære personale ville også kunne bistå i redningsarbejdet. Men dette skete ikke. Generelt var der kompetencestridigheder

imellem aktørerne. De civile myndigheder mente ikke, at kasernens læger havde noget at gøre ved et civilt katastrofested. Det skulle de civile myndigheder nok klare. Samtidig var der ikke en samlet kommando, der organiserede redningen, men derimod handlede alle selvstændigt. Eksempelvis anmodede politiet ikke om brandslukning eller ambulancer hos civilforsvaret, og civilforsvaret arbejdede ikke synderlig godt sammen med de udkommanderede fra kasernen. Infirmeriet forblev derfor lukket land for tilskadekomne, og derfor kunne Helge Moosmann ikke sende folk mod kasernen, men derimod blot hjælpe til med at holde katastrofeområdet nogenlunde frit.

Selv børn deltog i redningsarbejdet på Haderslev Dam. De, der havde adgang til en båd, sejlede også ud på dammen for at bjerge så mange nødstedte som muligt.

Foto: Historisk Arkiv for Haderslev Kommune.

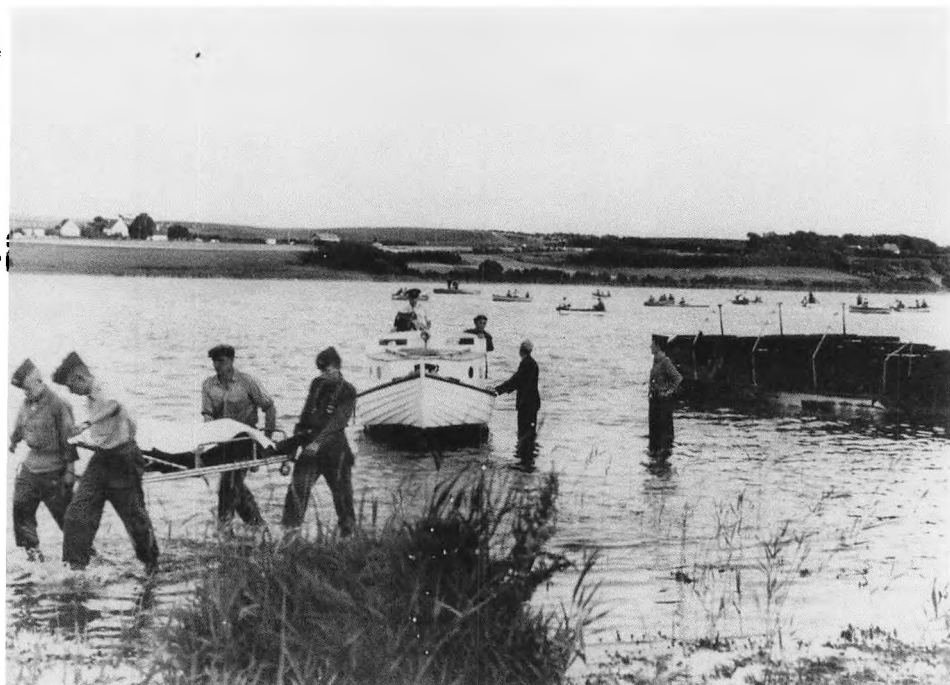
Foto: Historisk Arkiv for Haderslev Kommune.

Turisten var fuldstændig udbrændt. Øjenvidner fortalte senere politiet, at motoren havde problemer med benzintilførslen, hvorfor ejeren Hans Riistofte og en passager lavede en primitiv interimistisk tilførsel. Det var dette skæbnesvangre valg, som startede branden

Tage Sørensens afslappende beredskabsvagt skulle også hurtigt slutte. Han og kammeraterne hørte udrykningskøretøjer uden at spekulere mere over dette. Det skulle dog ændre sig, for hurtigt kom nogle andre rekrutter og meldte, at de var blevet udkommanderet til dammen. Straks herefter kom der en vogn, og deres korporal gav ordren. De skulle støde til de nærliggende villaveje og sørge for, at ingen uvedkommende kom ned til katastrofestedet, samt sikre fri passage for redningskøretøjer og ambulancer. Fra sin position på en af villavejene var Tage Sørensen ikke nær katastrofestedet, men kunne se blandingen af civile hjælpende

borgere, det blåuniformerede civilforsvar og de grønne soldateruniformer. En af de grønne var Helge Moosmann, der var i gang med at sortere tilskadekomne.

Da Tage Sørensen kom nærmere katastrofestedet ved dammen, blev han mødt af en massiv stank af røg og os, og fra dammen var der en stor sort røgsky. Da han og hans gruppe tog opstilling ved en af villavejene, ramte situationens alvor med det samme. Deres opgave var at holde civile fra at komme ned til ulykkesstedet. De civile kunne opdeles i to grupper, dem, der forholdt sig i ro og fulgte de ordrer, der blev givet af soldaterne, og dem der var

Mens *Turisten* ligger udbrændt i vandkanten, er fire civilforsvarsfolk i gang med at bjerge døde fra vandet. Bjergningsarbejdet varede i de følgende dage.

gået i panik og skulle holdes tilbage med magt. Den sidste gruppe havde formodentligt pårørende, der havde brugt den dejlige sommerdag ved Damende og derfor godt kunne have været med *Turisten*. Det kunne eksempelvis være personer som Ulla Jensen og Henry Hjalmar Jensen, bagermesteren på Jomfrustien og hans kone, der mistede deres to små børn, Ulla Jensens mor og far, hendes bror og svigerinde samt deres barn.⁸ Arbejdet med at afholde biler og personer fra at komme til dammens bred var meget nødvendigt. Da katastrofen først indtraf, blev de større veje spærret af, hvilket ledte til, at nysgerrige og/eller angstrammede personer benyttede de

mindre villaveje til at komme mod dammen. Hvis der kom en større mængde biler og civile borgere ned til katastrofestedet, kunne det forhindre ambulancer og andre redningskøretøjer i at komme derfra. Det ville derfor gøre det endnu mere besværligt at redde de tilskadede omkomne fra *Turisten*.

Da dagen var omme, kunne det forfærdelige resultat gøres op. *Dagens Nyheder* meldte torsdag 9. juli om 29 omkomne, *BT* bragte navnene på 43 omkomne, men officielt omkom 54 i selve ulykken. Derudover lykkedes det ikke at redde tre personer, der i de følgende dage døde af deres kvæstelser.⁹

Tilbage til hverdagen

Den efterfølgende tid var hård i Haderslev. Det fremgår af de følgende dages aviser, hvor de første dødsannoncer ses efter et par dage, herefter kom de første annonceringer af begravelser. Den 11. juni var især hård. Her var der alene i Haderslev 14 begravelser, deriblandt bagermesterparret Jensens døtre og familie.¹⁰

I Haderslev og i de mange mindre byer, der blev mærket af tragedien, blev der holdt sørgegudstjenester og iværksat indsamlinger, der skulle hjælpe de pårørende.

Den 2. januar 2019 skete der en togulykke på Storebæltsbroen, hvor otte blev dræbt og 16 kvæstet. På dagen gik et kriseredningsarbejde i gang, deriblandt blev der indsat krise-

psykologer, der kunne hjælpe de berørte med at håndtere den voldsomme oplevelse. Det samme var ikke tilfældet i 1959. Det kunne forklare, hvorfor der i stedet lagde sig en tavshed over hele Haderslev. Det var simpelthen for traumatisk at tale om. Det samme gjorde sig gældende på Haderslev Kaserne. Størstedelen af soldaterne havde, ligesom Tage Sørensen, ikke været nær katastrofen, og derfor var de ikke lige så berørte af den. Eksempelvis var der ikke nogen i Tage Sørensens gruppe, som havde pårørende ved katastrofen. Efter, at dagen var blevet vendt kort på stuen, gik Tage Sørensen og hans gruppe tilbage til hverdagen, som indebar march, vagter og inddætte forsøg på at undgå dem.

Et hektisk redningsarbejde er gået i gang.

Foto: Hans Andersen, Historisk Arkiv for Haderslev Kommune.

“Alle kunne jo bunde!” - Katastrofen på Haderslev Dam

Historien om katastrofen på Haderslev Dam

Når man læser om katastrofen på Haderslev Dam, bliver det militære personel, som ikke var fra civilforsvaret, ikke nævnt med et ord. Det er, som om deres indsats er blevet glemt i virvaret. Men katastrofen var ikke glemt hos dem. Under de interviews, som denne artikel bygger på, har man kunnet mærke, hvor forfærdelig en oplevelse det har været, også selvom man ikke selv mistede nogle kære.

Grunden til, at militæret er blevet glemt, kan findes i avisernes dækning af katastrofen. Forståeligt nok var der meget fokus på de tilskadekomnes tilstand på hospitalerne, ikke

mindst *Turistens* fører og ejer Hans Riistofte, samt hvem eller hvilke der havde ansvaret for katastrofen. Her bliver alle enige om, at det er Hans Riistofte, der som ejer og fører selvfølgelig har hovedansvaret, men civilforsvaret bliver også kritiseret for deres redningsindsats.¹¹ Dækningen af denne historie var så vigtig, at mindre historier såsom militærets rolle i redningsaktionen ikke blev bragt. Der var ganske simpelt vigtigere ting at skrive om. Efterfølgende blev katastrofen tabuiseret, det blev en begivenhed, man ikke talte om, og derfor kom militærpersonellets historie heller ikke frem. Det vil denne artikel forsøge at råde bod på. ■

En ferierende 16-årig fra København kaster sig også ud i redningsarbejdet som en af de første.

Foto: Hans Andersen, Historisk Arkiv for Haderslev Kommune.

Litteratur

Dahlberg, Rasmus: *Danske katastrofer. Atombomben i Valby og andre dramatiske hændelser*. Gyldendal, 2014.

Simonsen, Erik Efsen: 'Sygehuset under Damkatastrofen'. *Langs fjord og dam*, 2000. Side 66-70.

Just, Flemming og Poul-Erik Thomsen: *Den tavse tragedie. Katastrofen 8. juli 1959 på Haderslev Dam*. Historisk Arkiv for Haderslev Kommune og JydskeVestkysten, 2009. Bogen genudgives i 2019 af Forlaget Tekst & Design på 60-årsdagen for katastrofen.

Kilder

Dagens Nyheder d. 09.07.1959. Interview med Tage Sørensen d. 21.02.2019.

Interview med Helge Moosmann d. 28.01.2019.

Noter

1 Tage Sørensen og Helge Moosmann er blevet interviewet hhv d. 21.02.2019 og d. 28.01.2019.

2 Just og Thomsen, 2009, side 21.

3 Dagens Nyheder, 09.07.1959, side 4.

4 Dagens Nyheder, 09.07.1959, side 1.

5 Just og Thomsen, 2009, side 69.

6 Simonsen, 2000, side 67-68

7 Just og Thomsen, 2009, side 103.

8 Just og Thomsen, 2009, side 88.

9 Dahlberg, 2014, side 160, 162.

10 Just og Thomsen, 2009, side 9, 12.

11 Just og Thomsen, 2009, side 109.

På 50-årsdagen for katastrofen blev der rejst en mindesten for både de 57 ofre, dem som prøvede at redde de tilskadekomne, samt dem som efterfølgende hjalp og støttede de overlevende.

Foto: Lennart S. Madsen.

Bageren og købmanden fra Bevtoft

- en historie om sammenhold mellem familier under 1. Verdenskrig

Af Mogens Ladegaard, Grejs

DER BLEV MEGET STILLE i den lille landsby Bevtoft 18 km vest for Haderslev, da kirkeklokkerne hen i mod aften lørdag den 1. august 1914 begyndte at ringe. Alle var klar over, hvad det betød - der var udbrudt krig! Og nu skulle alle mænd, der stod i reserven, omgående melde sig hos deres respektive regimenter.

Min morfar, bagermester Peter Marius Petersen i Bevtoft (10. juli 1877 - 29. juli 1952), var uddannet som dragon ved *Magdeburg Dragonregiment nr. 6, 1. eskadron*, hvor han måtte melde sig den 4. august 1914 for derefter hurtigt at blive sendt til

Vestfronten i Frankrig via Belgien.

Min kusine Gudrun Spies' morfar, købmand Niels Andersen Hansen (14. maj 1883 - 3. august 1915), var uddannet infanterist ved *Infanteri-regiment nr. 229, 3. kompagni*, hvor han måtte melde sig den 14. august 1914 for efter to måneders træning ved Flensborg at blive sendt til Østfronten i Polen.

Ud af 1.200 indbyggere i Bevtoft sogn blev 220-250 af de 18-45-årige mænd indkaldt til at gøre tysk militærtjeneste i løbet den fire år lange krig. Af de indkaldte var der 56, der ikke vendte hjem fra krigen. Der var flere *faldne pr. indbygger* i Bevtoft end i Sønderjylland, som igen ligger højere end Tyskland og Frankrig.

I første omgang var det alle, der stod i reserven, der blev indkaldt. Og det var hovedsagligt mænd, der - som bageren på 37 år og købmanden på 31 år - havde etableret sig med familie og forretning eller landbrug. Det var for Bevtoft by og sogn en meget stor *åreladning*, som medførte, at hustruerne kom til at stå

Peter og Lovise fik tre dejlige børn. På billedet fra 1913 ses fra venstre: Bertha Christine (min mor) f. 1905, storebror Peter Christian f. 1903 og lillesøster Marie Magdalene f. 1908.

Foto: Forfatteren.

Foto: Forfatteren.

Mange tog til fotografen for at få taget billeder, som de derefter sendte til deres kære ved fronten. Således også min mormor Lovise, der i 1915 fik taget og sendt dette billede af hende og døtrene Bertha og Marie til far Peter ved fronten.

helt alene med børnene, forretningen eller gården samt de gamle og svage.

Bagerfamilien i Bevtoft

Min morfar bagermester Peter Marius Petersen blev den 24. april 1901 gift med Lovise Bennedsen. De købte og drev herefter, med hjælp fra to svende og to piger, et velfungerende bageri i Bevtoft by.

Peter og Lovise fik tre dejlige børn. Bertha Christine (min mor) f. 1905, storebror Peter Christian f. 1903 og lillesøster Marie Magdalene f. 1908.

Fra 1864 til 1920 var Bevtoft, som resten af det nuværende Sønderjylland, under tysk herredømme. Alligevel var det frem til krigsudbruddet i

1914 en lykkelig familie, der boede i bageriet øst for byens kirke. Dog måtte børnene gå i *den tyske skole*, så det at lære dansk forgik derhjemme og ved, at børnene kom på efterskole i Danmark efter endt skolegang.

Vennekredsen for bagerfamilien var kunderne i butikken og de andre forretningsdrivende i byen, herunder ikke mindst købmandsfamilien, som mine bedsteforældre havde et meget nært forhold til.

Breve til og fra fronten

Det tyske postvæsen fungerede perfekt til helt frem mod slutningen af krigen. Soldaterne måtte portofrit sende ét brev eller postkort hver dag. Fra hjemmefronten blev der også

Bageren og købmanden fra Bevtoft

Købmandsfamilien Hansen fra Bevtoft i 1914.

sendt utallige breve og postkort samt en jævn strøm af pakker med føde- midler til soldaterne ved fronterne.

Mange tog til fotografen for at få taget billeder, som de kunne sende til deres kære ved fronten. Således også min mormor Lovise, der i 1915 fik taget og sendt et billede af hende og døtrene Bertha og Marie til far Peter ved fronten.

Min morfar bar billedet på sig resten af krigen og hele den lange vej hjem til Sønderjylland fra Sortehavet, hvor han stod med sit regiment, da krigen på Østfronten sluttede der i foråret 1918. Som dragon havde han sin elskede hest. Den bar ham hele vejen hjem til Sønderjylland gennem det krigshærgede Europa.

Krigen medførte mangel på alt
Min morfars storesøster Cathrine var gift med Jes Hansen Schmidt, der fra

1907 til sin død i 1948 drev *Vojensgård*. I 1982 blev der inderst i en skuffe i et gammelt chatol på gården fundet tre gamle købmandskladder. Heri havde Cathrine Schmidt fra den 2. august 1914 til januar 1916 ført en dybt bevægende dagbog under overskriften: *Optegnelser fra en bevæget tid*. Bogen kan lånes på biblioteket.¹

I dagbogen beskriver Cathrine Schmidt hverdagen på den store *Vojensgård*, der gennem hele krigen måtte huse tvangsinddkvarterede tyske soldater. Desuden beskriver hun brevvekslingen med sin bror Peter (min morfar) og andre fra familien samt tidligere ansatte på gården, der var sendt til krigens fronter.

Cathrine Schmidt bekymrede sig virkelig om, hvordan hendes kære havde det under krigen. Specielt viser udvalgte citater fra dagbogen, at Cathrine og hendes mand Jes Han-

sen Schmidt på afgørende vis hjalp min mormor, der stod alene med bageriet i Bevtoft:

5. august 1914: *"Tunge dage, snart hører man, en broder er rejst, så en god ven, så frænder og naboer. Og altid det samme suk: Mon vi ses igen? I dag var Jørgen Petersen i Bevtoft for at se, hvordan de har det. Lovise stod ene, da hendes mand Peter bager var rejst i går. Svenden skal melde sig den 12. i denne måned. Lovise mangler rug. Godt vi kan få sendt hende et læs de nærmeste dag".*

2. august 1915: *"Da vi kom hjem, kom Lovise fra Bevtoft. Hun var stærkt nedtrykt. Hendes bagersvend havde de taget ind til soldat. Hun havde søgt om at beholde ham, men fået afslag. Hendes pige Cathrine vil de have hjem til hendes forældre, så nu står hun ganske ene med bageriet, kærne og huset".*

3. oktober 1915: *"I Bevtoft har de det ikke så godt. De kan ikke få mel til bageriet. Stakkels Lovise. Fra nu til 16. oktober får hun ikke mel. Det forstås*

ikke, da der dog nu må være mel nok, eftersom den nye høst har bragt nyt forråd. Det bliver så strengt for sådan en kone, der må klare det hele selv".

24. november 1915: *"I Bylderup [min morfars og hans søster Cathrines fødeby] havde de hørt fra bror Peter. Han skrev så strengt de lider af kulde og hunger i Serbien. Det allerværste for dem er dog at se den elendighed, som den civile befolkning lider. Det lille Serbien er næsten tilintetgjort!".*

Købmandsfamilien blev hårdt ramt

Den velfungerende købmandsfamilie i Bevtoft bestod i 1914 af faderen Niels Andersen Hansen f. 1883, datteren Margrethe Cathrine Hansen f. 1909, hustruen Kjestine Hansen f. Rostgaard Evald i 1884 og sønnen Mads Rostgaard Hansen f. 1911.

Efter Niels Andersen Hansens indkaldelse til krigen i august 1914 var der en flittig brevveksling mellem ham og hustruen Kjestine om alt, hvad der rørte sig på fronten og i

Kjestine og Peter M. Petersen i 1947.

Begge havde de mistet en ægtefælle i krigsårene, men efter krigen fandt de sammen og giftede sig i 1919.

hjemmet i Bevtoft. Brevene og postkortene opbevares af datterdatteren Gudrun Spies.

Den 30. juli 1915 sendte Kjestine et postkort - skrevet på tysk i håb om, at det kom hurtigt frem - til sin mand ved Østfronten. Hun måtte i stor sorg skrive, at han skulle komme hjem, da deres 3 1/2 år gamle søn Mads var omkommet den 28. juli ved en tragisk drukneulykke i åen, der løber tæt forbi Bevtoft. Postkortet om sønnens død når ikke frem til Niels Andersen Hansen, idet han faldt på Østfronten ved Pruthbach i Polen den 3. august 1915. Kortet kom retur til Kjestine med påtegningerne: 'Vermissst' og 'Zurück' sammen med hans identifikationsmærke og hans pung.

Desuden modtager familien det sidste brev fra far Niels - skrevet dagen før han omkom i Polen. Det originale og meget smukt skrevne brev blev læst op af Niels Andersen Hansens datterdatter Gudrun Spies ved en mindegudstjeneste i Kollerup kirke ved Jelling på 100-årsdagen for våbenhvilen efter 1. Verdenskrig søndag den 11. november 2018. Det var dybt bevægende.

Niels Andersen Hansen ligger begravet i en lille skov ved Narrevfloden i Polen og har således ikke noget gravsted i Danmark. I 1919 forfattede pastor Tonnesen fra Hoptrup i stedet en meget smuk mindebog for købmand Niels Andersen Hansen med titlen: *Et af krigens ofre*.

Sammenhold bar familierne gennem krigen

Der er ingen tvivl om, at det, som

bar købmandsfamilien og bagerfamilien gennem krigen, var sammenholdet. Min mormor Lovise, som kæmpede for at holde bageriet kørende, har givetvis hjulpet Kjestine, der stod alene med købmandsforretningen samt sorgen over sin lille søns og sin mands død.

Mod slutningen af krigen sker det, at min mormor Lovise bliver stukket af en bi eller en hveps. Der går betændelse i såret. Og da penicillin jo ikke var til rådighed, sker det tragiske, at hun dør af en blodforgiftning den 8. april 1918.

Hendes mand, min morfar bagermester Peter Marius Petersen, har sandsynligvis på dette tidspunkt været på vej hjem fra Sortehavet, hvor der blev indgået en fredsftale med det nye sovjetstyre den 3. marts 1918.

Det må have været et meget bevæget øjeblik, da Peter Marius Petersen - efter fire lange krigsår - igen ser sine tre børn, der nu er blevet 15, 13 og 10 år. Men ikke sin elskede hustru Lovise, der har passet så godt på både børnene og bageriet.

Det er helt givet, at købmandens enke Kjestine Hansen, der havde en pige på alder med den yngste af de tre børn, har taget sig af børnene og bageriet, til deres far bagermester Peter Marius Petersen kom hjem.

Det lyder som et eventyr

Den Store Krig 1914-1918 var så langt fra et eventyr, som noget kan komme! Krigen var uhyggeligt blodig og medførte et mareridt på alle fronter. Hvordan kunne den danske nationaldigter Henrik Pontoppidan

så skrive digtet: *Det lyder som et eventyr?*

Han skrev digtet mod slutningen af 1918, fordi det var lykkedes for H.P. Hanssen - bl.a. med henvisning til, at sønderjyderne ikke svigtede, da de blev indkaldt til krigen i 1914 - at få en afstemning om Nordslesvigs tilhørsforhold med i de kommende fredsforhandlinger. Første vers i det 100 år gamle digt lyder:

*“Det lyder som et Eventyr,
et Sagn fra gamle Dage:
en røvet Datter, dybt begrædt,
er kommet frelst tilbage”.*

Som bekendt blev Henrik Pontoppidans eventyr til virkelighed med afstemningen den 10. februar 1920 og genforeningen med Danmark den 10. og 11. juli 1920. Det vil jeg gerne skrive om i 2020. Herunder hvordan en ung lærer, P.J. Petersen fra min fødeby Assendrup ved Vejle, hjalp Bevtoft by og sogn op til afstemningen. Han gjorde det så godt, at 97 % i Bevtoft sogn stemte dansk den 10. februar 1920.

Der skete også noget i Bevtoft, som kan kaldes et eventyr. Min morfar, bagermester Peter Marius Petersen, blev den 29. marts 1919 gift med Kjestine Hansen, som førte datteren Margrethe Cathrine (Grethe) med ind i ægteskabet.

Så nu var der igen en hel bagerfamilie i Bevtoft. Oven i købet med fem børn, idet Peter og Kjestine i deres ægteskab blev beriget med datteren Dagny Lovise (Visse), der blev gift med Jørgen Chr. Schmidt på *Lundsgaard*, hvor de fik seks børn.

Bageren og købmanden fra Bevtoft

Lovise Petersens gravsten. Hun døde af blodforgiftning i 1918, inden manden kom hjem fra krigen.

De nu fem *bagerbørn* fik til sammen 23 børn. De fleste af de 23 børnebørn nåede at kende bagermester Peter Marius Petersen som deres kærlige *bedstefar Peter*, inden han døde 75 år gammel den 29. juli 1952. Kjestine Petersen døde 77 gammel den 3. marts 1962. Begge ligger begravet på familiegravstedet på kirkegården i Bevtoft, hvor også Peter Marius Petersens første hustru Lovise Petersen ligger begravet. ■

Note

1 Cathrine Schmidt. *Optegnelser fra en bevæget tid*. P.J. Schmidts Boghandel, 1983.

Kaptajn Gustav Schröders heldåd

- Fra Haderslev over Cuba til en æresplads på Yad Vashem

Af Siegfried Matlok, oversættelse: Lilian Matthes

PÅ YAD VASHEM, som er Israels minde-
desmærke for Holocaust, findes
der under bogstavet S navnet på
den berømte Oskar Schindler, men
længere nede på listen findes også
navnet på en mand, der blev født i
Haderslev. Han var fra det tyske
mindretal og gjorde sig fortjent til
sin æresplads i Jerusalem: *Gustav
Schröder*. Fornylig blev han omtalt i
det tyske nyhedsmagasin *Der Spiegel*,
der berettede om, hvordan han som
kaptajn for skibet *St. Louis* reddede
900 jødiske flygtninge. Det skete på
foranledning af, at hans grandnevø
Jürgen Glavecke, der bor i nærheden
af Hamborg, i 2015 åbnede sin on-
kels sømandskiste og fandt nye op-
lysninger omkring Gustav Schröders
odyssé, der i 1939 havde holdt ver-
den i ånde, som Spiegel-Online ud-
trykte det. Artiklen bar titlen: *Der
Papitän*. I den officielle beskrivelse fra
Yad Vashem fra 1993 står der følgen-
de om kaptajn Schröder:

*"Schröder var kaptajn på HAPAG-pas-
sagerskibet St. Louis. I 1939 var skibet
sejlet fra Hamborg til Amerika med
over 900 jødiske flygtninge ombord.
Her blev skibet dog afvist, det samme
skete på Cuba. Tilbage i Europa gjorde
Schröder alt, hvad han kunne, for ikke
at blive tvunget tilbage til Tyskland.
Han overvejede endda at lade skibet
løbe på grund udfor den engelske kyst,*

*men til sidst blev forskellige lande eni-
ge om at tage imod flygtningene fra
skibet".*

Hvem var så den nordslesvigske helt,
som nærmest er ukendt på sin hjem-
egn? Adjunkt Henrik Heinemeier fra
Haderslev Katedralskole har skrevet
en nævneværdig artikel om hans
baggrund: *Gustav Schröder - en ret-
færdig blandt folkene*, som er at finde
i Historisk Arkiv for Haderslev Kom-
mune.

Gustav Schröder blev født i Hader-
slev den 27. september 1885 og
døbt i Vor Frue Kirke den 25. okto-
ber samme år. Hans fulde navn lød
Gustav Adolf Ernst Theodor Schrö-
der. På Wikipedia hedder det:
*"Schröder stammede fra en af de
gamle, rigsdansk-tysk, kultur-engage-
rede familier i grænselandet"*. Hans far
var gymnasielæreren Nis Andkjær
Schröder, hans mor Johanne Elisa-
beth, født Pomnitz. Bedsteforældre-
ne var godsejere. Gustav var den
førstefødte dreng ud af en flok på ni
søskende, en af brødrene døde i ung
alder. Familien boede i Storegade 9,
senere i Skolegade, hvor Gustav til-

**Kaptajn Gustav Schröder reddede
som kaptajn på M/S St. Louis flere
end 900 jøder i 1939.**

Kaptajn Gustav Schröders heldedåd

Gustav Schröder foran M/S St. Louis.

bragte det meste af sin barndom.

Herfra kunne man se hen til faderens arbejdsplads - gymnasiet og realskolen. Ifølge Heinemeier var Schröder en kendt mand i byen. Han var født i Gram i 1849, som søn af malermester Gotsche Schröder. Han tog studentereksamen ved det preussiske gymnasium i 1870. Derefter læste han tysk og latin på universitetet. I 1879 kom han tilbage til sin egen gamle skole, og i 1882 blev han ansat som *ordentlicher Lehrer* senere med titlen *Professor*. I Kaiser Wilhelm 2.s tid blev skolen mere og mere tysknational, og Nis Schröder blev en af de tyskes fortalere i Haderslev. Angiveligt skal han have provokeret de dansksindede elever. I 1890'erne sluttede Nis Schröder sig til Haderslevs tyske forening, redigerede tidsskriftet *Die Nordmark* og blev endda valgt

som formand for den første tyske lokalforening. Han var medlem af den såkaldte gammeltyske bevægelse (Alldeutscher Verband), som var en tysknationalistisk organisation fra 1891-1931, der også havde afdelinger i udlandet og et pan-germansk sigte. Børnene var bange for ham pga. hans udseende med fuldskæg og tykke brilleglas.

Gustav Schröder voksede op i et borgerligt dannet hjem med tysk-nationale værdier. På adressen Sønder Ottinggade (i dag nr. 12) byggede faderen senere sit eget hus. På det tidspunkt havde Gustav dog allerede forladt Haderslev. Han forlod gymnasiet i 1902 i 1. G, han havde udlængsel, som han selv sagde. Han ville til søs, selvom han ikke var særlig stor og kraftig (1,46 og kun 33 kg!). Som han senere selv skrev,

hang skolen ham ud af halsen. Han forlod Haderslev, da han var 16-17 år, og med sin fars indvilligelse tog han og nogle kammerater til Hamborg for at påmønstre skoleskibet *Grossherzogin Elisabeth*. Heller ingen af de andre søskende fulgte i faderens akademiske fodspor. Gustavs fire år yngre bror Ernst Friedrich Wilhelm forlod ligeledes skolen før studentereksamen. I tiden 1920-1945 blev Ernst Schröder en af de mest markante personer i det tyske mindretal. I 1929 blev han en ret indflydelsesrig formand for den tysksindede avis *Nordschleswigsche Zeitung* (NZ).

Mens Ernst Schröder gik den nationalsocialistiske vej, ligesom hovedparten af mindretallet, gjorde hans bror Gustav karriere på det maritime område. Begge var dog medlemmer af partiet. Gustav indtrådte 1. december 1933 med medlemsnummer 3286996.

Gustav forlod skoleskibet som letmatros og fik derefter hyre som dæksmatros på hurtigdampskibet *Deutschland*, og nu fulgte flere verdensomsejlinger. Efter sejskibstiden fik han hyre som 2. officer i forskellige Hongkong-rederier. 1914 blev han interneret af briterne i Calcutta og blev først løsladt i 1920. I 1921 tog han hyre ved HAPAG, hvor han i de følgende tolv år var på trampfart

**Plakat for hurtigdampskibet
Deutschland, hvor Gustav
Schröder havde hyre som letmatros.**

og på den måde tjente sine sporer. I 1935 blev han officer på *Hansa*, og i august 1936 fik han som 50-årig kaptajnspatent og overtog motor-skibet *Ozeana*.

Schröder var kaptajn på talrige KdF-togter (Kraft durch Freude - en naziorganisation, der arrangerede almindelige menneskers ferier) i Middelhavet og i Skandinavien og overtog ferievikariater på skibe, der gik mellem Hamborg og New York. Blandt andet også på skibet *St. Louis*, som lagde fra Landungsbrücken i Hamborg den 13. maj 1939, mens et orkester spillede *Muss I denn zum Städtele hinaus*. Målet var Cuba. Der var 937 jødiske, hovedsageligt tyske flygtninge ombord, der ifølge passagerlisten var turister på feriekrydstogt. Sådan blev de også modtaget og behandlet på HAPAG's krydstogtskib - 17.600 BRT, 173 m langt, med spejlsaloner, tre dæk, swim-

Foto: Wikimedia Commons.

Kaptajn Gustav Schröders heldedåd

Gustav Schröder med hustruen og sønnen Rolf.

mingpool, biograf, danseorkester og tykke gulvtæpper. Schröder beskriver selv i sine erindringer, hvordan den nervøse stemning efterhånden aftog, og *"tillid og håb blomstrede op, og ingen var længere nervøse"*. Tidligt om morgenen den 27. maj lagde *St. Louis* til kaj i Havanna, orkestret spillede *Freut Euch des Lebens*, men bevæbnede soldater tvang passagererne tilbage ombord og besatte landgangsbroen. Schröder forhandlede, klagede, bønfuldt og skrev dusinvis af telegrammer - forgæves. Sammen med en gruppe pasagerer prøvede han at bevare kontrollen over situationen. Han planlagde endda at gå rundt om natten for at forhindre selvmord. Skibet blev dog tvunget ud af havnen. Kun 23 af de jødiske

flygtninge, der havde gyldigt visum, fik af medlidenhed lov til at gå i land. Schröder var nedslået, stemningen ombord siges at have været nedtrykt. For første gang kan han ikke svare på, hvor skibet nu vil tage hen. Han satte kurs mod Floridas kyst, hvor han håbede på amerikanerne. Men præsident Roosevelt havde indført et stramt kvotesystem for at regulere indvandringen. Kun 25.957 tyskere havde lov til at rejse ind i landet om året, og der var ingen undtagelser for jødiske flygtninge. Schröder spekulerede endda på at lægge til illegalt, men det blev bl.a. forhindret af amerikanske fly. Dramaet fortsatte med modstridende beskeder over skibsradioen, afventning, kursændringer. Schröder lå på en zigzagkurs mellem Cuba og Florida, og en ellers lovet mulighed for at lægge til i den Dominikanske Republik blev ikke til noget. Heller ikke forsøg på at lægge til kaj på den cubanske ø Pionosa eller i New York førte til noget. Selvom Roosevelts udenrigsminister pressede ham, gav præsidenten ikke efter. Den tyske nationalsocialistiske presse håned og latterliggjorde turen. De dødsangste passagerer fik nervesammenbrud.

Da dieselolien begyndte at slippe op, og skibet var nødsaget til at vende tilbage til Europa, meldte passa-

gererne ud, "at de frygtede koncentrationslejrene mere end døden". Deres allierede Schröder overvejede endda at fingere en skibsbrand udfor den engelske kyst for på den måde at få en indrejse presset igennem, men efter fire ugers odysse blev England, Belgien, Holland og Frankrig i sidste øjeblik enige om at optage de jødiske flygtninge.

Den 17. juni anløb *St. Louis* havnen i Antwerpen. Passagererne fik lov til at gå i land, men ud af de 900 flygtninge døde alligevel mindst 254, idet de blev pågrebet af nazisterne i de besatte lande og derfra deporteret til gaskamrene. Den 1. januar 1940 gik Gustav Schröder fra borde i Hamborg efter 38 år til søs. Han fik aldrig mere

kommandoen over et skib, og indtil krigens slutning var han beskæftiget i Deutsche Seewarte (meteorologisk institut for den tyske marine i Hamborg).

I 1976 kom hans historie som film med Faye Dunaway og Max von Sydow (i rollen som Gustav Schröder) med titlen: *Voyage of the Damned* (dansk titel: *SS St. Louis, skibet, der fik verden til at skamme sig*). Nu fik Schröder, både nationalt og verden over, megen anerkendelse for sin modige indsats til søs. I 1957 fik han det tyske *Bundesverdienstkreuz am Bande* for sin indsats for folk og fædreland i forbindelse med redningen af emigranter. Staten Israel optog ham posthumt i *de retfærdige blandt folkeslagene*. Det samme gjor-

St. Louis har lagt til kaj i Antwerpen efter forgæves at have krydset Atlanten.

Foto: Historisk Arkiv for Haderslev Kommune.

de man med den tyske diplomat Georg-Ferdinand Duckwitz, som bidrog betydeligt til redningen af de danske jøder i 1943. I februar 1990 fik Schröder opkaldt en gade efter sig i Hamborg-Langenhorn: *Kapitän-Schröder-Weg*, og siden år 2000 har der været en mindetavle på Landungsbrücke i Hamborg, der udførligt beretter om hans bedrift. I slutningen af 2017 blev en park mellem Kirchen-

Bekymrede miner hos to af passagererne på *St. Louis*.

strasse og Trinitatiskirken i Altona opkaldt efter kaptajn Schröder.

Hans egen beskrivelse af dramaet på *St. Louis* kom i bogen *Heimatlos auf hoher See* fra 1949. Da det tyske magasin *Der Spiegel* interviewede hans grandnevø og spurgte om, hvilke motiver Schröder måtte have haft for sin menneskelige bedrift, henviste han til nogle af de postkort, man havde fundet i Schröders sømandskiste. Dem havde han skrevet til sin svært handicappede søn Rolf, kærligt underskrevet med *Der Papitän*. Kan det være roden til hans humanitære indsats, hans empati over for andre udsatte? Grandnevøen Glaveke mente, at Gustav Schröder havde fået sin grundlæggende

Kapitän-Schröder-Weg i Langenhorn i det nordlige Hamborg.

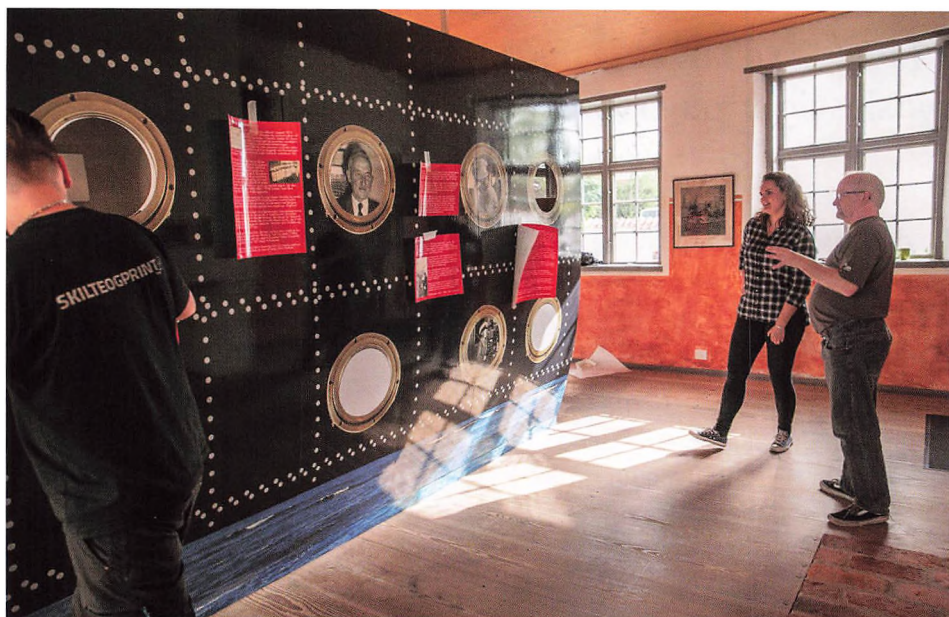

Foto: Ute Levisen, Historisk Arkiv for Haderslev Kommune.

I 80-året for Gustav Schröders sejlads blev der lavet en udstilling af Historisk Arkiv, Haderslev og opsat en mindeplade på ejendommen Storegade 9, Schröders fødehjem.

indstilling allerede i sin barndom i Haderslev.

Som Gustav Schröder selv skrev i sine erindringer: *"Jeg tænkte på en af mine gamle lærere, der altid prøvede at få os elever til at være tolerante. Han sagde aldrig et ondt ord om noget andet menneske, ikke engang om sine modstandere. I må aldrig bære nag til hinanden. Det gør et virkelig dannet menneske ikke"*. Nordslesvig vil aldrig glemme Gustav Schröder. Som Heinemeier skriver, blev Schröders sidste værk, *Meer und Wald*, udgivet af Haderslev-bogtrykkeren W.L. Schütze i 1958. Schütze var også udslagsgivende for, at *Der Nordschleswiger*, der dengang kom som ugeavis, blev udgivet efter den 2. februar 1946.

Hvad skete der så med Schröders

bror, Ernst, der var blevet bestyrelsesformand for *Nordschleswigsche Zeitung* i 1939?

Der står intet at læse om hans bror Gustav og dennes odysse i denne avis, men den 2. juni 1939 dukkede to korte meldinger op om jødiske flygtnings mislykkede flugt på to tyske skibe under overskriften: *"Ingen vil have dem"*- dog uden en eneste henvisning til *St. Louis*. I 1948 var Ernst Schröder en af de hovedanklagede i mindretalsprocessen (blandt andet også fordi han havde skrevet antisemitiske artikler, som han overfor retten fortrød). Han blev idømt seks års fængsel. Ernst Schröder døde i Flensborg i 1951 - uden ære, mens hans bror Gustav Schröder døde 1959 i Hamborg - med ære. ■

Kaptajn Gustav Schröders heldedåd

Friedrich Büchert - En ung dansksindet sydslesviger på Østfronten i 1. Verdenskrig 1. del

Af dr.med. & cand.mag. Hans Wolf

MEDENS DER ER offentliggjort breve mellem front og hjem fra dansksindede nordslesvigere i den tyske hær under 1. Verdenskrig, er det ikke tilfældet mellem sydslesviske dansksindede mænd og deres pårørende. En sådan brevveksling foreligger imidlertid mellem den 22-årige dansksindede sydslesviger, Friedrich Büchert, og hans mor, Marie Büchert. Friedrich faldt i grænselandet mellem det daværende Østpreussen og russisk Polen under den tyske vinter-forårsoffensiv 1914-1915 efter kun en måneds krigsdeltagelse.

Denne første og den efterfølgende artikel er baseret på denne brevveksling. I den første berettes om hans indkaldelse, hans genoptræning, hans rejse til Østfronten, hans deltagelse i kampene i Østprøjsen og moderens omsorg og bekymring for sin søn.

Genoptræning i Lockstedt Lager

Friedrich blev indkaldt til krigstjeneste i december 1914. Han blev kortvarigt genoptrænet i Locksted Lager i Holsten, hvorfra han sendte sit første brev til forældrene: *"Er nu efter en mere end en 6 timers tur ankommet her til Lockstedt. [...] Det ser ud til at være en uendelig øde egn, og det var en kold rejse hertil. Middagsmad har vi intet fået af"*. Allerede her begyndte det hårde soldaterliv, selv om

han i et senere brev fra den 16. februar 1915, da han var midt i kampene på Østfronten, skrev: *"Vi vil alle gerne tilbage, og skulle det være til Lockstedt, så er det dog et paradis mod dette her"*.

Et af de mange usikkerhedsmomenter, der omgav soldaterne, var den mangelfulde viden om, hvad der skulle ske, hvorhen og hvornår de skulle rykke ud. I et udateret brev endnu skrevet i Lockstedt Lager skrev Friedrich: *"[...] Vi [...] rykker måske ud i denne uge. Som det forlyder til Galizien, dog det er der vel ingen, der ved"*.

Rejsen til Østfronten

Den 1. februar 1915 blev han sendt til Østfronten. Han gjorde tjeneste i 266. Reserve Infanterie Regiment, der i den 8. Armee kæmpede i De masuriske Sumpe i Østprøjsen. Om rejsen til fronten skrev Friedrich den 10. februar 1915 fra Klein Biälla på et postkort til sin familie: *"Kære slægtninge! [...] Den 1.11.15 rejste vi fra Lockstedt [...]. To dage og nætter kørte vi næsten uden ophold med bagen og blev så læsset af i Alt-Akta"*. Undervejs i Berlin fik han mulighed for at skrive et kort til sin forlovede, Anna Margrethe Poulsen, der i et udateret brev til Friedrichs forældre skrev: *"[...] har I hørt noget fra Frederick. I dag fik jeg to kort, og da var*

han nået til Berlin, men hvor de kom hen, vidste de ikke, god forplejning på rejsen fik de, skrev han, nu venter jeg jo kun på hans nye adrs. Jeg har snart en halsduge færdig, som jeg straks sender". Dette kort har Anna Margrethe affattet på dansk, så det viser, at Friedrich og hans mor kunne læse og forstå dansk, selv om de skrev på tysk.

Ved fronten

Friedrich skrev den 10. februar 1915 et brev, efter at han var kommet i regulær kamp, som efter hans beskrivelse at dømmet må have været den 7. eller 8. februar. Han indledte nemlig brevet med: "Nu, efter at vi har nogen tid bag os, hvor den har været så slem som ikke engang i Frankrig, vil jeg begynde på mit første brev. [...] ak disse strabadser kan jeg ikke beskrive. I Biella sov vi så endnu et par timer, og så marcherede vi ind i denne kamp. Jeg ved, at jeg stod under beskyttelse af en højere magt, ellers ville jeg ikke være kommet tilbage. Jeg vil nok indrømme, at der også tilstødte mig en besynderlig frygt i det øjeblik, hvor vi lå på jorden og så kammeraterne blive liggende i den dybe sne, og kuglerne slå ned rundt omkring mig.

Mindesmærket på kirkegården i Oeversee over faldne i 1. Verdenskrig med tilknytning til sognet.

Men så nåede vi en gård, og herfra skød vi i god dækning, troede vi. Men snart peb kuglerne også her, så vi måtte ned på jorden. Flere var allerede såret og en endog død. Efterhånden brød så mørkningen frem, og da vi ikke mere kunne se, blev vi liggende i god dækning. Ak, uopmærksom, som hos os om efteråret de tunge regndråber, således klaskede kuglerne mod huset. Efterhånden faldt vi i søvn, og da morgenen gryede, havde russerne rømmet deres stilling på grund af vores styrke. [...] Nu går det løs igen. Jeg er begyndt: Hvor det i Frankrig aldrig har været så slemt. Her er nemlig mange med,

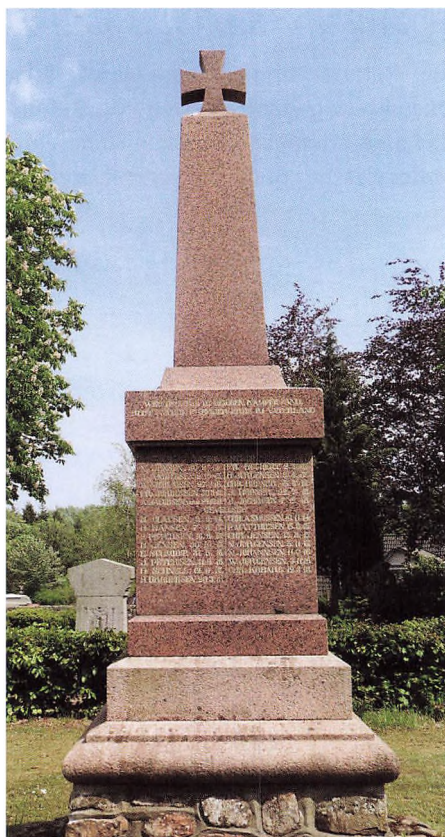

Foto: Privateje.

som allerede var i Frankrig, og det har de sagt”.

Dette brev er ikke underskrevet, og det er derfor usikkert, om det blev afsendt.

Fra den 16. februar foreligger der et udateret *Feldpostkarte* fra Friedrich, som er poststempelt denne dag. Heri skrev han: *”Kære forældre! Da den første lejlighed nu byder sig til, sender jeg Jer herfra de hjerteligste hilsner. Det er en meget bedrøvelig ødemark, som vi er kommet til, skrækkelig på enhver måde. Vi har allerede mange fægtninger bag os og store tab. Russerne har færre, de overgiver sig altid, så snart de er på den. Forplejningen er meget dårlig, da transporten på grund*

af den høje sne og de dårlige veje ikke kan komme frem til os”.

Dette brev har forældrene modtaget, idet moderen den 24. februar 1915 skrev: *”Kære Fidde, vi fik i dag endelig det første livstegn fra dig, efter at du allerede har været væk i 3 uger. Vi glæder os over, at du endnu er sund og frisk. Thi der er jo der i Østprøjsen hver dag blevet kæmpet meget, og landet er nu fri for fjender. 7 generaler, over 100 000 russere er fanget og over 150 kanoner erobret, således står det i avisen, og vore skoler har derfor fejret det [...]”.*

Det næste brev til forældrene skrev Friedrich den 25. februar 1915 og endnu et den 26. februar. I brevet

Slesvig-holstenske soldater i Lockstedt Lager i Holsten, hvor mange slesvig-holstenske mænd blev genoptrænet og udrustet mhp. at blive sendt til enten Vest- eller Østfront. Sådanne gruppebilleder, hvor soldaterne er i færd med en eller anden aktivitet, var yndede scener til fotooptagelser, som så blev sendt til hjemmet.

Foto: Museum Sønderjylland.

fra den 25. skrev han, at han havde fået post, et kort fra broderen Erich og et brev fra Jugendverein. Tilsyneladende har han på det tidspunkt ikke fået brev hverken fra moderen skrevet den 17. februar eller fra Anna Margrethe. Han skrev videre: *"Vi er i dag på march. Jeg tror, at vi får ro et par dage. Alle er også kaput, og der er kun 71 mand og 9 underofficerer i kompagniet"*.

At det i dagene forud var gået heftigt for sig, skrev han den næste dag, den 26. februar, til en ven, Ludwig Jahnke. Det fremgår heraf, at han netop den dag havde modtaget et brev fra Ludwig og også fra Anna Margrethe, min brud, som han kaldte hende. I svaret til Ludwig, som endnu ikke var ved fronten, og som tilsyneladende har skrevet begejstret om den tyske krigsindsats, skrev han: *"Ja, kære ven, vi har også del i disse store resultater, og har også fanget mange russere. Dog hvad har det ikke kostet os? Ville Gud at der var fred, så ville vi alle tjene to år i en garnison som Lockstedt end føre krig en måned længere. Nu har vi gravet os ned her. Granaterne og slyngbomberne suser hen over hovedet på os"*. Ludwig Jahnke mistede senere livet på Østfronten.

Samme dag holdt skydningen fra russerne åbenbart op, idet Friedrich i et kort fra den samme dag til broderen, Erich, der var på Vestfronten, gentog denne fredslængsel. Denne fredslængsel delte han med både dansk- og tysksindede, som det fremgik af breve fra andre på Østfronten. Den enorme krigsbegejst-

ring fra de tysksindede soldaters side fra krigens første dage var slut.

Om pakker og breve

For soldaterne ved fronterne var pakker med levnedsmidler et nødvendigt supplement til den ofte utilstrækkelige forplejning. Pakkerne indeholdt tillige ofte tobak, cigaretter eller cigarer, som var uundværlige stimulanser i det barske liv. Men også tøj havde Friedrichs mor sendt, idet hun den 24. februar skrev til Friedrich, da hun fra Lockstedt Lager havde fået en pakke tilbage, som hun havde sendt til ham: *"[...] Det gjorde mig så ondt, at du ikke havde fået pakken. Vi havde købt nye varme underbukser til dig, som du bestemt havde behov for, men det glædede mig dog, at den kom tilbage, for nu kan jeg jo eftersende underbukserne til dig"*.

Imidlertid var der af og til såkaldt Postsperre, når krigen var på sit højeste, og togkapaciteten var optaget af troppetransporter og transport af materiel, våben og ikke mindst halm til de tusindvis af heste, der var på Østfronten. I samme brev skrev moderen: *"[...] som jeg så i avisen, bliver der endnu ikke sendt pakker til Østen, men så snart det bliver bekendtgjort og frigivet, sender vi dig noget"*.

Brevene mellem soldaten og de pårørende skabte en nærhed mellem front og hjem. For hærledelsen var det af stor betydning for at opretholde disciplin og kampvilje blandt soldaterne, at der var et effektivt postvæsen, der inden for kort tid kunne

ekspedere breve mellem front og hjem. I løbet af 1. Verdenskrig blev der af det effektive tyske postvæsen ekspederet i alt 30 milliarder breve mellem front og hjem. Ofte var brevene kun fire-fem dage undervejs.

Samme dag den 26. februar skrev Friedrich et langt brev til hjemmet: "Mine kære slægtninge. Da vi i dag har ligget hele dagen [...] i en skyttegrav [...], og da nu [...] kanonerne for et øjeblik [tier], så [...] benytter jeg den korte lejlighed til at skrive et par ord til Jer. Ja, hvor kort er det span af tid, siden vi drog afsted fra Lockstedt, en sejrfuld skare. Hvor meget har vi allerede oplevet. Allerede den lange rejse virkede med dens uendelige snemarker trættende på os, og da vi i

bidende kulde steg ud i en preussisk landsby, Schneidemühl, da spurgte mangen én sig sikkert, om det slet ikke var muligt at vende hjem fra denne iskolde udørken, og mangen én tog vel her for sidste gang afsked med hjemmet. To dage havde vi så hvile og marcherede så i dagevis gennem det preussiske lands uendelige skove. Ved Pissek [floden] tiltvang vi så overgang ved Königstal og fordrev fjenden fra flækken Lesker eller Lisken. Indtil da var endnu alt gået godt uden større tab, indtil dagen ved Bialla og Neu Drygallen kom. Dagen var blodig og natten skrækkelig. Den, der ikke blev tildækket af de sårede, var om morgenen stivfrosset. I denne nat er fædderne frosset på de fleste soldater, og også

Kort over krigsskuepladsen mellem Tyskland (Østpreussen) og Rusland (russisk Polen) 1914-1915. Den røde stiplede linje markerer russernes indtrængen i Østpreussen i august 1914. Den markerede firkant er området, hvor Friedrich kæmpede i januar til marts 1915 under tyskernes fremmarch mod øst.

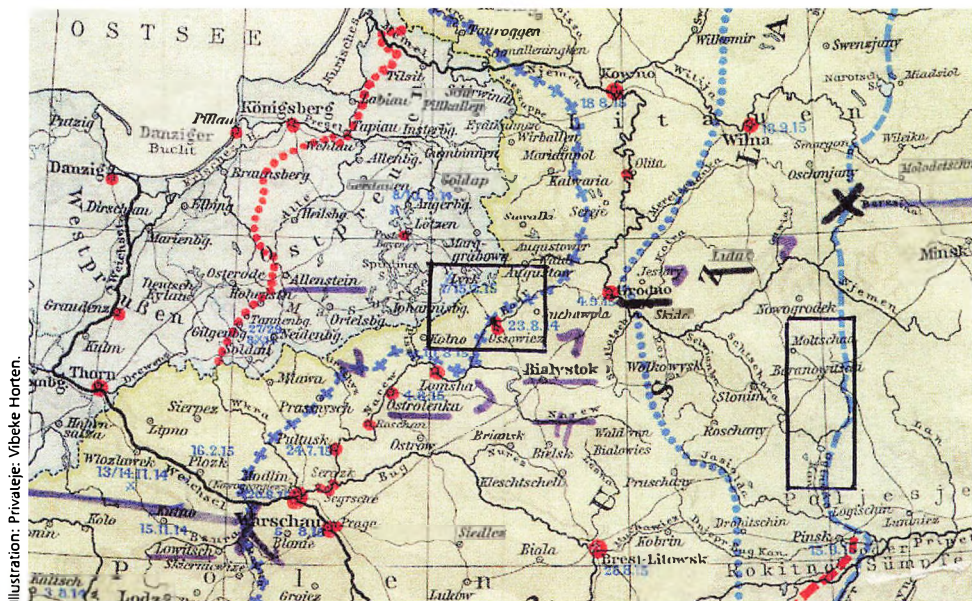

Illustration: Private: Vibeke Horten.

mine har lidt meget. Nå, hvorledes skal jeg beskrive hine billeder. Men uforglemmelige står de fast i mit sind, vandringen med patronerne, lærke-marken i Borken, marchen til Angustowa. Men også andre billeder, ganske vist fulde af uhygge, men alligevel på sin vis storartede. Russernes beskydning af Stabin, de brændende landsbyer om aftenen. Der har vi, uden at bekymre os om granater og Schrapnells, kogt os hønsestøbe. Ja, til at leve af finder vi nok, igen og igen savner vi brød, og det finder vi ikke. Fra Szam-iwo er vi udraderet, [...]. Vi havde, som jeg hørte, ladet 8 kanoner i stikken. Men vi har generobret 6, og på den måde er tabet jo ikke så slem. I forgårs har vi igen kæmpet bravt. Skudt har vi ganske vist ikke, for vi kunne intet se. Men så meget mere skød russerne”.

Friedrichs videre krigsdeltagelse

Først den 6. marts 1915 modtog forældrene Friedrichs kort fra den 25. februar, og den 7. marts kom brevet fra den 26. februar. Disse to breve svarer Friedrichs mor på den 8. marts, men da er Friedrich allerede faldet den 2. marts. Selv om det tyske postvæsen var umådeligt effektivt, var disse breve ti dage undervejs, og forældrene levede således i uvished om sønnens skæbne, en uvished mange forældre, hustruer og pårørende måtte leve med. Modrens brev er affattet, som om Friedrich stadig var i live og ville kunne modtage det. Forældrene fik aldrig at vide, hvorledes Friedrich havde oplevet dagene før sin død, dvs. fra

den 26. februar til den 2. marts. Fra krigshistorien ved vi, at den 8. Armee fra fortet Osowiez i slutningen af februar skulle støde frem mod Bialystok, i hvis nærhed den blev mødt af et russisk modangreb, som blev afvist af tyskerne under svære tab. Det var netop i de dage, at mange af de dansksindede nordslesvigere, der mistede livet på Østfronten, blev dræbt.

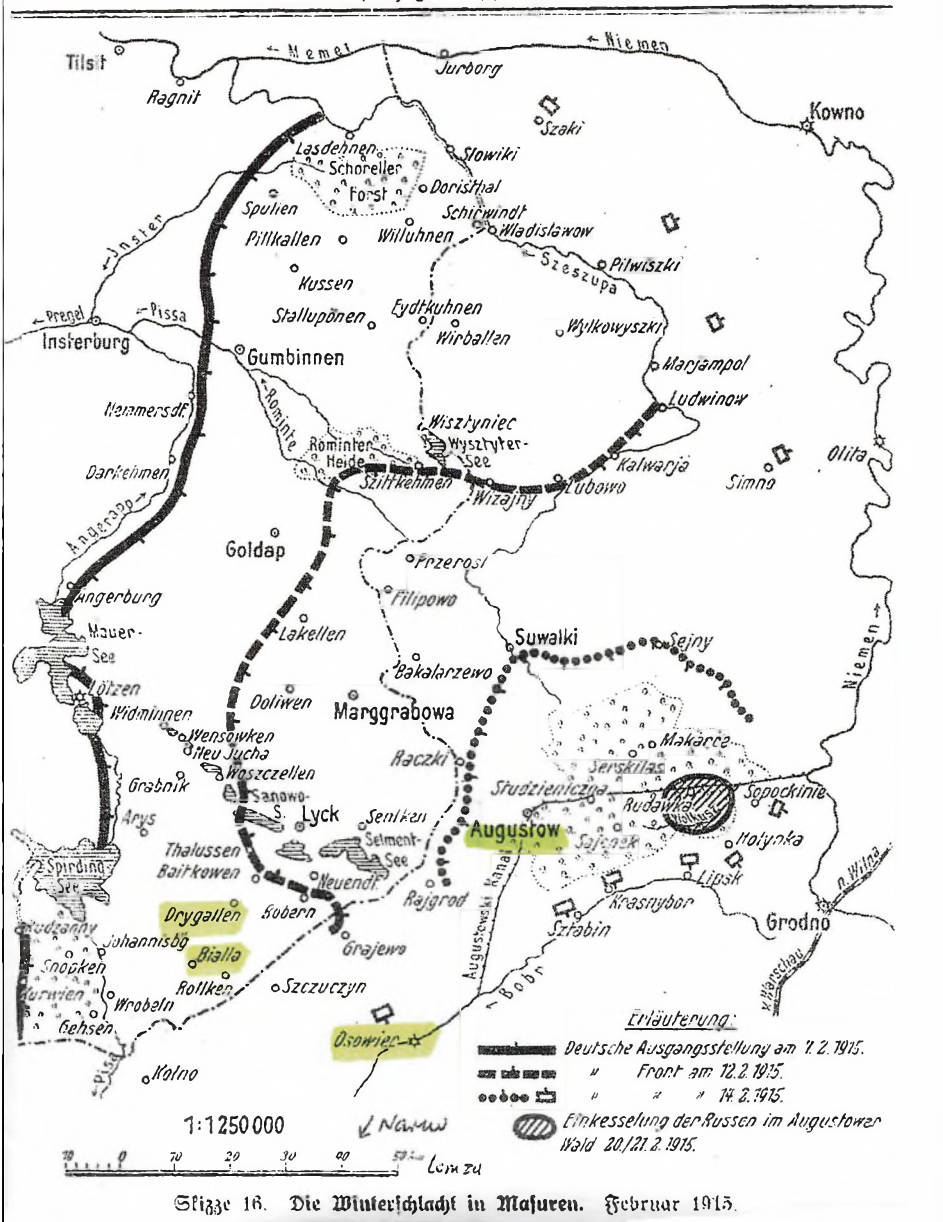
Medens disse breve fra Friedrich var på vej fra fronten til hjemmet, skrev Friedrichs mor et kort til Friedrich den 28. februar. Heri fortæller hun Friedrich, at hun har sendt pakker med underbukser og “ein kleines Fettpaket”, og at også Anna Margrethe har sendt ham pakker, ligesom hun lover ham pakker med strømper og smør. Dette brev og pakkerne nåede ikke frem til Friedrich, idet hun efter den 8. marts fik kortet tilbage med påskriften “Ge-fallen für´s Vaterland” - en besked, som mange mødre og hustruer fik i løbet af krigen.

Om Friedrichs aktiviteter i kompagniet

I kortet fra den 25. februar skrev Friedrich: “ [...] Jeg er den 19. blevet korporal og har i går været på patrulje 2 gange. Sidste gang om natten og er på grund af min melding blevet personligt rost af majoren og også af kaptajnen”.

Om de voldsomme kampe mod russerne i slutningen af februar skrev Friedrich i brevet fra den 26. februar: “Så gik jeg på patrulje for at gennem-søge vores højre fløj, thi nogle af vore skød ganske lystigt ind i skoven, der lå

Der Winterfeldzug in Ostpreußen 1914/15.

Detaljkort over området, hvor vinterslaget i 1915 foregik. I området på grænsen mellem Preussen og russisk Polen, den svagt stiplede linje, er de byer, hvor Friedrich opholdt sig og kæmpede i januar til marts, markeret med grønt. Datomarkeringerne viser den tyske hærs hurtige fremmarch ca. 50 km i løbet af en uge.

Foto: Kühnwindt, Museum Sønderjylland.

Postkort med tyske soldater, der uddeler brød til en kolonne russiske krigsfanger.

over for os, og derfra skød de [russerne] igen. [...]. En brændende bygning viste mig vej. Jeg har udført mit arbejde i den heftigste kugleregn, og når jeg ofte ville tøve, hvorledes blev der så ikke råbt til mig: "Du modløse, hvorfor dog frygte". Min melding aflagde jeg i majorens og adjutantens nærvær og fik deres ros. Nok engang gik jeg min tunge gang, og det skete for at opsøge og undersøge den fjendtlige stilling. Også denne gang lykkedes mit tog med Guds hjælp over forventning godt, og bataljonskommandøren udtrykte selv sin tak til mig".

Man forstår moderens bekymring, da hun læste disse linjer, og derfor i sit brev fra den 8. marts skrev: "Det er jo en meget farlig sag, min dreng, disse patruljetogter, [...] når man må betænke, I ligger hjælpeløse i sne pris-

givet kulden og frosten. Jeg ville egentlig bede dig om igen at melde dig ved trosset, hvis det kunne lade sig gøre, men far siger, nu, efter at du allerede er blevet korporal, fritager de ikke igen, folk, der kan aflægge gode meldinger, er meget sjældne. Jeg kan jo også godt forstå, at I ikke kan trykke Jer".

For yderligere at understrege farligheden ved aktivitet uden for skyttegraven, skrev hun: "Erich skriver også, at han er blevet udtaget til det farligste arbejde. Vi fik brev fra ham i dag. For et par dage siden havde de 4 mand også været på arbejde foran skyttegravene i tåge, pludseligt var tågen lettet, og før de kunne forsvinde i skyttegraven, var to af dem såret, den ene dødeligt. Han døde efter to timers forløb [...]. Sådan skrev Erich".

Men på dette tidspunkt var Fried-

Tegning af Friedrich Bücherts grav i Jastrzembna i det daværende russiske Polen, hvor han faldt den 2. marts 1915. Det er sandsynligvis Herman A. Tölken, der har sørget for begravelsen af Friedrich, og som har tegnet gravstedet. Herman var en af de få kammerater, der var kommet med fra Flensborg.

rich allerede faldet, og han blev således slet ikke bevidst om moderens bekymring.

Hvorledes Friedrichs og Erichs aktiviteter passer ind i billedet af, at de begge skulle have været dansksindede, er emnet for en kommende artikel om Friedrich Büchert. ■

Fotografi af slagmarken på Østfronten med en håndskrevet tekst, der fortæller, at det drejer sig om en storm på en banedæmning i Rusland i 1915 under den tyske offensiv ved Ostrolenka. Det var i dette område med de voldsomme kampe i februar 1915, hvor Friedrich kæmpede og faldt.

Bognyt

Mette Eriksen Havsteen-Mikkelsen: *Hammerich i Ærøskøbing. Kulturmøder og kulturbevaring*. Udgivet af Ærø Museum, 2018. 144 sider, ill. Pris: 248 kr.

Billedhugger Gunnar Hammerich, med rod i det højere københavnske borgerskab, blev som ganske ung betaget af Ærøskøbing og købte som 22-årig et af byens gamle bindingsværkshuse for en slik. Huset

kom til at opfylde flere formål. Hammerich tilbragte somrene på øen med besøg af slægtninge og kunstner venner fra hovedstaden. Øboerne blev vidne til et livligt leben, der lå milevidt fra deres egen hverdag. Et kulturmøde, der indimellem måtte slå gnister. Ud over sit virke som billedkunstner var Hammerich en ivrig samler specielt af almuekulturens husgeråd og indbo. Geografisk kom især to områder til at dominere samlingen, nemlig det sydfynske øhav og Sønderjylland. Den ældre bror Martin Hammerich, direktør for Sønderjysk Hypoteklånepand, skaffede værdifulde kontakter i Sønderjylland. Alle de erhvervede genstande blev omhyggeligt registreret og fyldte efterhånden huset til bristepunktet. I 1943 efter køb af endnu en ejendom slog Hammerich sig permanent ned i Ærøskøbing og kom herefter til at tage del i byens liv på en ny måde.

Turismen begyndte at tage fart fra 1950'erne, og lokale kræfter så gerne, at Ærøskøbing fik sin del af kagen, selv om det skulle betyde knæfald for moderniteten. Herved stod de i kontrast til Hammerich og kredsen omkring ham, der ønskede at bevare Ærøskøbing som den uberørte købstadsidyl. Hammerichs synspunkter løb af med sejren – og det er der sikkert mange, der er glade for i dag. Hans egne samlinger blev testamenteret til Ærø Museum.

Bogens forfatter, der er uddannet etnolog, har haft det erklærede mål at belyse netop kulturmødet mellem de fremmede og lokalbefolkningen og herigennem opridsede baggrunden for iscenesættelsen af Ærø-

købing som en eventyrby. Dette lykkes ganske glimrende. Illustrationsmaterialet er meget righoldigt og underholdende, gamle fotografier, afbildninger af kunstværker og almuekunst. Citater fra breve, artikler, lejlighedsvis sange med mere er meget udførlige og meget hyppige.

Britta Bargfeldt

Erik Husted: *SKANSER - Befæstningsanlæg Sønderborg-Dybbøl fra 1657 til i dag*. Udgivet af Historisk Samfund for Als og Sundved og Museum Sønderjylland, 2018. 204 s., ill. Pris: 198 kr.

Forfatteren har gravet dybt i både danske og tyske militærarkiver, så denne bog er blevet en guldgrube af oplysninger om tidligere tiders befæstningsbyggeri, hvoraf en del vil

undre de fleste. Den mest forbløffende oplysning er måske, at de skanser, som man i dag ser på Dybbøl Banke, når man vandrer rundt og tænker på 1864, slet ikke havde noget med den krig at gøre, for de blev først anlagt i 1866-67. De danske skanser var grundigt ødelagt efter det månedlange bombardement og stormløbet d. 18. april, og de blev sløjfet et par uger senere. Som forberedelse til mulige kommende krige udbyggede Preussen senere Sønderborg-Dybbøl til et militært knudepunkt med marinestation på Sønderborg-siden af Allsund og skanser både rundt om byen og på Dybbøl Banke. De umiddelbart synlige skanser er altså tyske, men Danmark har helt taget dem til sig. Allerede i 1920 blev den største af dem brugt som scene til fejringen af Genforeningen og omdøbt fra *Schanze X* til *Kongeskansen*. Nogle få år senere blev de sløjfede danske skansers omrids markeret med cementbånd i terrænet.

Det vil sikkert også overraske mange, at heller ikke de første skanser i området var danske, for de blev bygget af den svenske hær i september 1657. Det var Karl Gustavs plan på vejen til felttogets hovedmål, København, at sejle tropperne over til Fyn via Als, som derfor måtte besættes. For at sikre sig mod overraskelser under overfarten an-

lagde ingeniørtropperne i al hast nogle jordværker - bl.a. en skanse på Sundevedsiden, hvorfra man kunne beskyde danske krigsskibe, der måtte nærme sig Alssund sydfra. Planen om at overføre den svenske hær til Fyn via Als blev dog ikke ført ud i livet, før en meget streng frost forærede Karl Gustav en nemmere løsning, nemlig at lade tropperne gå over bælteerne på isen. De svenske forsvarsværker ved Sønderborg kom altså aldrig i brug, og de blev snart sløffet.

Under Englænderkrigen i 1807-1814 var det for en gangs skyld kun danske skanser, der blev bygget. Da englænderne havde bortført den dansk-norske flåde, så vores farvande og havne lå ubeskyttede, blev der mange steder langs kysterne opført fæstningsværker, som skulle yde modstand mod engelske angreb. Øst for Sønderborg Slot blev der anlagt fire beskedne skanser - lave jordvolde, som gav en vis beskyttelse til kanonerne og mandskabet, og fire udkigs- og signalstationer med hver et træskur og en flagstang, hvor man kunne hejse et signalfalg, hvis der viste sig engelske skibe. Det gjorde der dog aldrig, så hverken flagene eller skanserne kom i brug.

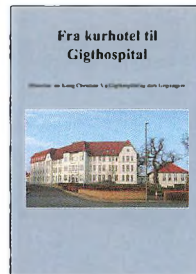
Under 1. Slesvigske Krig (1848-1850) var området scene for flere kamphandlinger og skiftevis på danske og tyske hænder, og begge parter ingeniørtropper var aktive. Tidligt i krigen anlagde danskerne fem lynetter (mindre skanser) på Dybbølsiden og nogle batterier på østsiden af Alssund, hvorfra man kunne beskyde evt. fjendtlige tropper på den anden side. Senere byggede tyskerne meget omfattende anlæg af skanser og løbegrave med fronten vendt mod øst. Efter krigen var der ikke brug for disse skanser, og nogle få år senere var alle spor af dem slettet.

Indtil 1829, da Polyteknisk Lærestanstalt begyndte at uddanne civilingeniører, som de logisk nok blev kaldt, var militæret det eneste sted i Danmark, hvor man kunne blive ingeniør. Bogen giver indblik i det høje tekniske niveau hos ingeniør-officererne. Det fremgår bl.a. af et specialiseret fagsprog (med ord som enceinte - eskarpe og kontreskarpe - face - glacis - poterne - raptert - redoute - strube - travers). Til hjælp for undertegnede og andre ukyndige er der bagerst i bogen to hele sider med forklaringer på den slags ord.

En del læsere vil nok studse over de mange eksempler på skanser, som aldrig kom i brug, og tænke, at her er der brugt mange penge og arbejdstimer til ingen nytte. Men det vil være at glemme den vigtige pointe, at den blotte tilstedeværelse af skanser sagstens kan have påvirket forløbet af en krig, når en angriber har vurderet, at et forsøg på at erobre dem ville koste for mange ressourcer til at være umagen værd.

Anker Thygesen

Redaktion: Anne Marie Brodersen mfl.: *Fra kurhotel til gigthospital. Historien om Kong Christian X's Gigthospital og dets forgængere.* Udgivet af Historisk Forening for Graasten By og Egn, 2018. 74 sider, ill. Pris: 80 kr.

Som en hilsen på falderebet, før Gigthospitalet flytter fra Gråsten til Sønderborg, kommer her en lille bog om stedets historie. Den imponante bygning blev opført som kurhotel i 1882 og tiltrak i tiden frem til Første Ver-

denskrig mange gæster specielt sydfra. Efter Genforeningen smuldrede kundegrundlaget, hvorefter stedet førte en lidt omtumlet tilværelse, under Besættelsen beslaglagt af tysk militær, senere en kort tid Folkskole udsprunget af *Det Unge Grænseværn*. Men så begyndte en ny glansperiode. Gigthospitalet overtog bygningen og kunne efter en omfattende renovering i 1956 indvi Christian X's Gigthospital.

Bogens første halvdel er uddrag af litteratur om bygningens tidlige historie. Anden del er gigthospitalets historie fortalt af tidligere patient og ansatte. En levende skildring af de første mange år, hvor patienter kunne være indlagt i årevis, opfulgt af en opløftende historie om situationen i dag, hvor nye fremskridt inden for såvel behandling som medicinering har gjort underværker, således at de lange ophold nu i vid udstrækning er erstattet af ambulante behandling.

Et spændende tidsbillede og en interessant medicinsk historie, godt fortalt og suppleret med mange fine illustrationer.

Britta Bargfeldt

KOM OG VÆR MED I ET GRÆNSELØST FÆLLESSKAB

Vil du være med til at støtte danskheden i grænselandet?

Så bliv medlem af Grænseforeningen og deltag i spændende aktiviteter i din lokalforening. Du får også tilsendt Grænsen, et magasin om mindretal, sprog og kultur, der udkommer seks gange om året.

Meld dig ind via vores hjemmeside eller kontakt en lokalforeningsformand i dit område.

Aabenraa

Jens Overgaard • jensovergaard49@gmail.com • tlf. 4010 8142

Haderslev

Peter Popp Andersen • kapopp@outlook.dk • tlf. 7456 2277

Sønderborg

Kirsten Fanø Clausen • kifanoe@gmail.com • tlf. 6177 8515

Tønder

Marie Stamp • stamp.marie02@gmail.com • tlf. 2074 6088

Rødding - Vejen

Hans Harald Sørensen • hhs111@gmail.com • tlf. 5154 2075

Kolding og omegn

Henning Haugaard • haugaardkolding@mail.tele.dk • tlf. 7550 4339

www.graenseforeningen.dk

GRÆNSEFORENINGEN
FOR EN ÅBEN DANSKHED

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Det Levende Teglværk 2019

Af museumsinspektør Mariann Kristensen

FOR 100 ÅR SIDEN havde teglproduktionen i Sønderjylland sin storhedstid. Med udsigt til den skønne fjord lå teglværkerne side om side. Ved Cathrinesminde Teglværk levede og arbejdede kvinder, mænd og børn sammen omkring teglværket og havde en meget anderledes hverdag, end folk har i dag.

Tag med på en tidsrejse tilbage til teglværkernes storhedstid, når Cathrinesminde Teglværk igen i år vækkes til live. Nyd atmosfæren og de herlige omgivelser ved fjorden, når Landsbylaugene på Broagerland og Museum Sønderjylland inviterer til *Det Levende Teglværk*. Fra den 18. til den 21. juli 2019 optræder aktører i historiske dragter og bemander café, håndværks- og husflidsstande, boliger og teglstrygebord.

Aktiviteterne er spredt ud over hele teglværket, hvor man kan se håndstrygning af sten samt æltning af le-

ret i den gamle æltemølle, der bliver trukket af en hest to gange dagligt. Gæsterne kan også besøge det historiske køkken i Historisk Værksted, hvor der er tændt op i det gamle brændekomfur og mulighed for at smage hjemmelavet *skrædderduels*. Tøjet bliver vasket med vand kogt i gruekedlen, og de besøgende kan hjælpe til med at pumpe vand fra den udendørs vandpumpe. Fire gange om dagen kan man høre oplæg om teglværksmaskineriet, om ringovnen, om arbejderne og arbejderboligerne, samt håndstrygningen af teglsten.

Man kan også prøve at lege gammeldags lege og bygge med små mursten. Eller lytte til musikalske toner fra Tossemarens Trio, der byder op til dans og gammeldags sangleg.

Under *Det Levende Teglværk* formidles teglværkshistorien, der hvor den blev skabt, igennem autentiske oplevelser for museets gæster.

Så grib muligheden for at blive klogere på teglproduktion, livet omkring teglværket og mærk historiens vingesus!

Det Levende Teglværk kan opleves d. 18.-21. juli, kl. 10.00-17.00.

Læs mere på msj.dk ■

Foto: Museum Sønderjylland.

Museum Sønderjylland

Udstilling (U), Arrangement/Aktivitet (A), Foredrag (F),
Omvisning (O), Vandring (V)

- Okt. 2018 - 20. okt. 2019
4. sep. 2019
Arkæologi Haderslev
Derfra hvor vi stod – Sønderjyderne i 1960'erne og 1970'erne: Hverdag (U)
De sønderjyske købstæder i middelalderen - Haderslev (V)
29. jun. 2019 - 17. jul. 2019
18. jul. 2019 - 21. jul. 2019
Cathrinesminde Teglværk
Glimt af livet på det gamle teglværk (A)
Det Levende Teglværk (A)
2. apr. 2019 - 29. mar. 2020
Drøhses Hus
Torchon - kniplinger i Drøhses Hus (U)
- Okt. 2018 - 20. okt. 2019
27. aug. 2019
Kulturhistorie Aabenraa
Derfra hvor vi stod - Sønderjyderne i 1960'erne og 1970'erne: Musik (U)
Fredning og affredning i Aabenraa (V)
- Okt. 2018 - 20. okt. 2019
29. maj 2019 - medio 2020
28. aug. 2019
4. sep. 2019
Kulturhistorie Tønder
Derfra hvor vi stod - Sønderjyderne i 1960'erne og 1970'erne: Bolig (U)
Rosengrund og bitre mandler - Tønderkniplingernes historie (U)
De sønderjyske købstæder i middelalderen - Tønder (V)
De forsvundne herregårde - Trøjborg og Visby Kirke (V)
18. nov. 2018 - 28. jul. 2019
8. jun. 2019 - 15. mar. 2020
Kunstmuseet Brundlund Slot
Old News - Nye værker fra Guldalderen (U)
Givet med glad sind - Kunstnergaven til Sønderjylland (U)
24. nov. 2018 - 1. sep. 2019
6. apr. 2019 - 1. sep. 2019
22. jun. 2019 - 1. mar. 2020
Kunstmuseet i Tønder
First Movers (U)
Henrik Saxgren - Tøndermarsken (U)
Essens - Hovedlinjer i nordeuropæisk kunst (U)
1. jul. 2019 - 9. aug. 2019
Sønderborg Slot
Gratis omvisninger på Sønderborg Slot i sommerferien (O)

Læs mere på www.msj.dk

Haderslev Dam

HADERSLEV LIGGER PÅ en sandbanke i en tunneldal, der strækker sig fra Vojens til Ørbyhage. Sandbanken adskiller i dag Haderslev Fjord fra Haderslev Dam, men sådan har forholdene ikke altid været. Oprindeligt snoede Jernhyt Bæk sig nede i bunden af tunneldalen fra udspringet ved Vojens, forbi Stevning, Christiansdal, Fredsted, Erlev og Gl. Haderslev indtil den løb ud i Haderslev Fjord omtrent ved Sønderbro og Teatret Møllen. Langs bækken var der frodige enge, hvorpå de omkringboende bønder kunne græsse deres kvæg, og ved Erlev gik en kirkesti over engen, så man fra Erlev kunne komme til sin kirke i Gl. Haderslev. Haderslev Dam fandtes slet ikke!

Mellem 1410 og 1420 arbejdede den danske konge Erik af Pommern målbevidst på at løsrive den nordlige del af hertugdømmet Slesvig fra de holstenske grevers klør. Haderslev var udset til at blive hovedbyen i denne nye del af Sønderjylland, så byen skulle udbygges. Vor Frue Kirke blev voldsomt ombygget, måske med henblik på at blive en ny domkirke i stedet for Domkirken i Slesvig, og kongen lod opføre en ny, stor mølle ved det sted, hvor bækken mødte fjorden.

Der blev bygget en dæmning over

Af enhedsleder Lennart S. Madsen

bækken, således at vandstanden vest for dæmningen blev hævet med godt 2 meter. Haderslev Dam blev altså skabt som en kunstig møllesø i årene omkring 1420, med en vandstand der lå (og ligger) godt 2 meter højere end fjorden. Den store Mølleledam gjorde det muligt at forøge møllens kapacitet mange fold, da man nu kunne drive møllen med overfaldshjul i stedet for underfaldshjul. Ud over forbindelsen ved Møllestrømmen blev dammen også forbundet med fjorden gennem en kanal nord om byen, under Gravene og Jomfrustien.

Siden har Haderslev Dam været et væsentligt element i byens og egnens liv. Bønderne fra Erlev måtte nu sejle til kirke eller gå hele vejen gennem byen, i 17- og 1800-tallet blev alle de mange typer varer fra Christiansdal sejlet til havnen i Haderslev, og med tiden blev dammen også en vigtig del af befolkningens friluftsliv. I 1940 lykkedes det at frede større dele af dammens omgivelser.

En stor ændring kom med etableringen af Omkørselsvejen i 1950'erne. Vejen delte Haderslev Dam i en Store Dam og en bynær Lille Dam og skabte grundlaget for Damparken, der åbnede i 1958, året inden Damkatastrofen fandt sted. ■